

עבודת ה' בימי אחאב, ומימי רחבעם ועד ימי אמציה

במקביל לריבוי העבודה הזרה בממלכת ישראל, ישנה רדיפה של נביאי ה' (עובדיהו מסתיר מאה נביאים במערה), מזבחות ה' נהרסו בידי עם ישראל ואף מזבח ה' שעל הר הכרמל היה הרוס.

בעקבות זאת מתרחש המעמד בהר הכרמל, שם נקבצים ארבע מאות וחמישים מנביאי הבעל וארבע מאות נביאי אשרה אוכלי שלחן איזבל. בעקבות ההתגלות הגדולה בה אש ה' אוכלת את העצים האבנים העפר והמים, כל העם נופלים על פניהם ואומרים ה' הוא האלוקים. נביאי הבעל נתפסים, מורדים אל נחל קישון ונשחטים שם.

האם העם כולו היה מעורב בעבודה הזרה? אומר הכתוב:

”והשארתי בישראל שבעת אלפים כל הברכיים אשר לא כרעו לבעל וכל הפה אשר לא נשק ל” (מלכים א' ט"ז, יח).

מכאן ההנחה שרוב העם השתתף ברמה כזאת או אחרת בעבודת אלילים, אם באופן מעשי בפולחן ממש ואם בתמיכה, בהזדהות, בכבוד והערכה וכו'.

הנחה זו נתמכת גם מדברי אליהו:

”וַיִּגַּשׁ אֵלֵיהֶוּ אֵל כָּל הָעָם וַיֹּאמְרוּ עַד מָתַי אֲתֵם פֹּסְחִים עַל שְׁתֵּי הַסַּעֲפִים אִם ה' הָאֱלֹקִים לָכֵן אֶחְרָיו וְאִם הַבַּעַל לָכֵן אֶחְרָיו וְלֹא עֲנוּ הָעָם אֶתוֹ דְּבָר” (מלכים א' י"ח, כא).

עצם העמדת השאלה כך, מניחה שחלק ניכר מן העם עובדי הבעל.

מה היו המניעים של אחאב בעבודת הבעל?

כפי שהזכרנו לעיל, ניתן לתלות את מעשיו של אחאב, בנישואין לאיזבל בת מלך צור. על פי כיוון זה, לא רק שאחאב מאפשר לה לעבוד את אלוהיה, אלא הוא אף משתתף במידה מסוימת בעבודה. ברור שהקשר עם צור חיזק את ממלכת ישראל מבחינה כלכלית כשצור שלטה בסחר, והכתובים מעידים על העצמה הכלכלית והצבאית של אחאב. החפירות במגידו ובחצור מעידות על מפעלי בניה גדולים בימי אחאב, ואף מכתובת שלמנאסר ניתן ללמוד על העצמה הצבאית המרשימה של צבא אחאב בקרב קרקר. קשרי המסחר של אחאב והושפט ובניית האניות שילכו לאופירה מעידים ללא ספק על רווחה כלכלית גדולה.

לאחר מות אחאב, אחזיה בנו ממשיך במעשי אביו ודבק אף הוא בבעל:

פתיחה

לאחר שעסקנו בהרחבה בימי דוד ושלמה ופילוג הממלכה בימי ירבעם, מן הראוי להתבונן במציאות הרוחנית במרוצת ימי הבית הראשון, מירבעם ועד הושע בן אלה בממלכת ישראל, ומרחבעם ועד ימי צדקיהו בממלכת יהודה.

מקוצר היריעה, לא נוכל לפרוס את התמונה לפרטיה. בשיעור זה, ננסה להציב ממבט-על על תופעות מרכזיות ומשמעותיות מבחינה רוחנית, במשך קרוב ל-400 שנה אלו.

עבודה זרה בימי אחאב

אחד מן הביטויים החוזרים על עצמם בנוגע לכל מלכי ישראל הינו כי הם חטאו והחטיאו את ישראל ב'חטאות ירבעם בן נבט'. למרות זאת, כפי שראינו בשיעור שעבר, נראה כי בימי ירבעם לא היתה עבודה זרה ממש. חידוש זה מתחדש בימי אחאב, שם בנוסף לעגלים, לבמות ולבתי הבמות בכל הממלכה, נוספה עתה עבודה זרה ממש לבעל.

ואכן, כשהנביא מתאר את מלכות אחאב, הוא מציין מספר פעמים כי הוא עשה הרע בעיני ה' מכל אשר לפניו:

”... ויקח אשה את איזבל בת אתבעל מלך צידונים וילך ויעבד את הבעל וישתחו לו ויקם מזבח לבעל בית הבעל אשר בנה בשומרון, ויעש אחאב את האשרה ויוסף אחאב לעשות להכעיס את ה' אלקי ישראל מכל מלכי ישראל אשר היו לפניו” (מלכים א' ט"ז, כט-לד).

לראשונה בעיר הבירה שומרון, מוקם מקדש לבעל¹. מן הפסוקים נראה כי הנישואין עם איזבל בת אתבעל מלך צידונים, הם ללא ספק המפתח לריבוי העבודה הזרה הצידונית.

כך גם בהמשך, נראה בפשטות כי איזבל היא היוזמת את הריגת נביאי ה' והיא זו שניסתה להפיץ את פולחן הבעל ברחבי ישראל. במובן זה אחאב עצמו פסיבי ממנה - אין הוא מונע את הכנס בהר הכרמל ואת הריגת נביאי הבעל, אולם הוא אינו עושה דבר. נראה כי ניתן לראות נקודה זו בדברי הנביא האומר:

”רק לא היה כאחאב אשר התמכר לעשות הרע בעיני ה' אשר הסתה אתו איזבל אשתו, ויתעב מאד ללכת אחרי הגילולים בכל אשר עשו האמרי אשר הוריש ה' מפני בני ישראל”² (מלכים א' כ"א, כה).

1 הכוונה בעשיית האשרה הינה ככל הנראה לעשיית פסל של האלילה אשרה שהוא עבד אותה. אשרה הייתה אלת צידונים וצורים ואף הבעל היה מרכזי בפולחן הצורי והצידוני.

2 אמנם אין ביכולתנו במסגרת זאת לעסוק באופן מקיף באישיות אחאב ופועלו, אך נציין כמה עובדות המעידות במידת מה את השיפוט הקשה והחד משמעי של הנבואה אודותיו. ראשית, העובדה שהוא קורא לבניו בשמות תיאופוריים עם שם הו"ה - אחזיה, יהורם ועתליה. פעמים אחאב שואל בנביאי ה', לעתים הוא מציית להם והוא מתייחס ברצינות

לנבואותיהם. הוא מציית לאלהיהו לכן את הנביאים בהר הכרמל ולנביא המורה לו כיצד להילחם במלך ארם הצר על שומרון (מלכים א', כ). כך גם לאחר מעשה נבות (מלכים א', כ"א, כז ואילך) "ויהי כשמע אחאב את הדברים האלה ויקרע בגבדיו וישם שק על בשרו ויצום וישכב בשק ויהלך אט. ויהי דבר ה' אל אליהו התשבי לאמר הראית כי נכנע אחאב מלפני יען כי נכנע מפני לא אביא הרעה בימיו בימי בנו אביא הרעה על ביתו". מכאן שתשובת אחאב משפיעה גם על השיפוט הנבואי אודותיו.

בנו של יהורם, אחזיהו הולך גם הוא בדרך המלכים שקדמו לו: "וימליכו יושבי ירושלים את אחזיהו בנו הקטן תחתיו כי כל הראשונים הרג הגדודי הבא בערבים למחנה וימלך אחזיהו בן יהורם מלך יהודה. בן ארבעים ושתים שנה אחזיהו במלכו ושנה אחת מלך בירושלים ושם אמו עתליה בת עמרי. גם הוא הלך בדרך בית אחאב כי אמו היתה יועצתו להרשיע. ויעש הרע בעיני ה' כבית אחאב כי המה היו לו יועצים אחרי מות אביו למשחית לו" (דברי הימים ב כ"ב, א-ד).

עתליה, אם אחזיהו, מולכת אחריו והיא מאבדת את כל זרע הממלכה פרט ליואש בן אחזיהו שהוסתר מפני עתליה ולא הומת:

"ותקח יהושבעת בת המלך את יואש בן אחזיהו ותגנב אתו מתוך בני המלך המומתים ותתן אתו ואת מינקתו בחדר המטות ותסתירהו יהושבעת בת המלך יהורם אשת יהוידע הפהן כי היא היתה אחות אחזיהו מפני עתליה ולא המיתתהו. ויהי אתם בבית האלקים מתחבא שש שנים ועתליה מלכת על הארץ" (שם יא-יב).

לאחר שעתליה מומתת בפקודת יהוידע הכהן, מתואר כי:

"...וישמו לה ידים ותבוא דרך מבוא הסוסים בית המלך ותומת שם. ויכרת יהוידע את הברית בין ה' ובין המלך ובין העם להיות לעם לה' ובין המלך ובין העם. ויבאו כל עם הארץ בית הבעל ויתצוהו את מזבחתיו ואת צלמיו שברו היטב ואת מתן כהן הבעל הרגו לפני המזבחות וישם הפהן פקדות על בית ה'" (מלכים ב' יא, טז-יח).

בפסוקים אלו מוזכר לראשונה בית בעל וכהן בעל, ומזבחות וצלמים לעבודה זרה בתוככי ירושלים⁴.

ואולם, לאחר מות יהוידע השתנה המצב לבלי הכר:

"ואחרי מות יהוידע באו שרי יהודה וישתחוו למלך אז שמע המלך אליהם. ויעזבו את בית ה' אלהי אבותיהם ויעבדו את האשרים ואת העצבים ויהי קצף על יהודה וירושלים באשמתם זאת. וישלח בהם נבאים להשיבם אל ה' ויעידו בהם ולא האזינו" (דברי הימים ב כ"ד, יז-יט).

בנוסף לביוקרתו של הנביא, חז"ל הבינו כי השתחוות השרים ליואש לא הייתה השתחויה למלכות גרידא כי אם השתחויה של פולחן:

"יואש מנין שעשה עצמו אלוה? דכתיב 'ואחרי מות יהוידע באו שרי יהודה וישתחוו למלך אז שמע המלך אליהם.' מהו 'וישתחוו למלך'? שעשאוהו אלוה. אמרו לו: אלולי שאתה אלוה לא יצאת לאחר שבע שנים מבית קדשי הקדשים. אמר להם: כך הוא, וקבל על עצמו לעשות אלוה" (תנחומא וראא ט).

"ויעבד את הבעל וישתחוהו לו ויכעס את ה' אלקי ישראל, ככל אשר עשה אביו" (מלכים א, כ"ב, נד).

מותו של אחזיה מתרחש זמן לא רב לאחר המלכתו, והוא מנומק על ידי הנביא:

"וידבר אליו פה אמר ה' יען אשר שלחת מלאכים לדרש בבעל זבוב אלהי עקרון, המבלי אין אלהים בישראל לדרש בדברו? לכן המטה אשר עליה שם לא תרד ממנה כי מות תמות. וימת כדבר ה' אשר דבר אליהו" (מלכים ב, א, טז-יז).

מנגד, בממלכת יהודה, מולך יהושפט ההולך בדרך הפוכה מדרכו של אחאב:

"ויהי ה' עם יהושפט כי הלך בדרך דויד אביו הראשונים ולא דרש לבעלים. כי לא-להי אביו דרש ובמצותיו הלך ולא כמעשה ישראל. ויכן ה' את הממלכה בידו ויתנו כל יהודה מנחה ליהושפט ויהי לו עשר וכבוד רב. ויגבה לבו בדרך ה' ועוד הסיר את הנמות ואת האשרים מיהודה" (דברי הימים ב, י"ז, ג-ד).

כך גם מתואר בדברי הימים בהרחבה מפעלו של יהושפט בכל הקשור להפצת התורה ביהודה, ולכינון מערכת משפט שגם היא נועדה לבסס ולחזק את קיומה של התורה בקרב העם. גם דרישת יהושפט מאחאב שנביאי ה' יאמרו את דרכם לפני המלחמה ברמות גלעד (מלכים א כ"ב, ה) מבטאת את עמדתו, וזאת מעבר לשאלת התחברותו לאחאב במלחמה עצמה³.

אולם, השפעת בית אחאב ניכרת ביותר אצל שלשת המלכים אשר מלכו אחריו:

על יהורם נאמר:

"ובשנת חמש ליורם בן אחאב מלך ישראל ויהושפט מלך יהודה מלך יהורם בן יהושפט מלך יהודה. בן שלשים ושתים שנה היה במלכו ושמונה שנה מלך בירושלים. וילך בדרך מלכי ישראל כאשר עשו בית אחאב, כי בת אחאב היתה לו לאשה ויעש הרע בעיני ה'" (מלכים ב ח', יח).

והכתוב בדברי הימים מוסיף:

"גם הוא עשה במות בהרי יהודה ויזן את יושבי ירושלים וידח את יהודה. ויבא אליו מכתב מאליהו הנביא לאמר פה אמר ה' אלקי דויד אביך תחת אשר לא הלכת בדרך יהושפט אביך ובדרך אסא מלך יהודה. ותלך בדרך מלכי ישראל ותזנה את יהודה ואת יושבי ירושלים כהזנות בית אחאב וגם את אחיך בית אביך הטובים ממך הרגת. הנה ה' נגף מגפה גדולה בעמך ובבניך ובנשיך ובכל רכושך. ואתה בחליים רבים במחלה מעיד עד יצאו מעיד מן החליים ימים על ימים" (דברי הימים ב כ"א, יא).

4 ידן הציע בזמנו לזהות במבנה הציבורי שנתגלה ברמת רחל את בית הבעל שנבנה בימי עתליהו בשלבו הראשון (וזאת בניגוד לדעת אהרוני שראה בו ארמון קיץ של המלך יהויקים) ואכמ"ל. יגאל ידין, עיר בית הבעל מתוך ארץ שומרון, הכינוס הארצי השלושים לידיעת הארץ, החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, ירושלים, תשל"ד ע' 52-61.

3 כאמור, במסגרת זו אין אנו עוסקים בסקירה כוללת לא של התקופה בכללה וגם לא של מלך כזה או אחר אלא רק ביחס לתמונה הכללית של עבודת ה' בתקופה זו ואכמ"ל.

דפרזלא [=ואם לא תאמרו לי, אסרוק את בשרכם במסרוקות של ברזל]. אמרו לו: הואיל והקב"ה רוצה לתבוע דמו מידנו נגלה לך. אמרו לו: כהן ונביא ושופט היה מתנבא עלינו את כל הדברים האלה שאתה עושה עמנו ולא היינו מאמינים בו ועמדנו עליו והרגנוהו על שהיה מוכיחנו. מיד הביא שמונים אלף פרחי כהונה ושחט עליו ולא נח, והיה הדם בוקע ועולה עד שהגיע לקברו של זכריה. ועוד הביא סנהדרי גדולה וסנהדרי קטנה ושחט עליו ולא נח. באותה שעה בא אותו רשע וזעק על דמא ואמר ליה [=לו]: מה טב את ומה דמא דידך יתירא מדי אילין [מה טוב אתה ובמה יתר דמך על כל הדמים הללו]? בעי את דניבד כל אומתך בגינה [רוצה אתה שאאבד את כל עמך עטיו]?! באותה שעה נתמלא הקב"ה רחמים ואמר: ומה אם זה רשע בן רשע ואכזרי ועלה להחריב את ביתי נתמלא עליהם רחמים, אנכי... על אחת כמה וכמה. אותה שעה רמז הקב"ה לאותו דם ונבלע במקומו"⁴

(קהלת רבה ג', טז, וראה מקבילה גטין נז:).

מדרש נוסף הקושר בין הריגת זכריה ובין מוראות החורבן מתייחס לפסוק במגילת איכה:

"ראה ה' והביטה למי עוללת כה אם תאכלנה נשים פרים עללי טפחים אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא"⁵
(איכה ב', כ).

ומספר המדרש:

"מעשה בדואג בן יוסף שמת והניח בן קטן לאמו, והיתה ממדדת אותו בטפחים ונותנת משקלו זהב לשמים בכל שנה ושנה. וכיון שהקיפה מצודה בירושלם טבחתו אמו בידיה ואכלתו. והיה ירמיה מקונן לפני המקום ואומר 'למי עוללת כה אם תאכלנה נשים פרים עוללי טפחים'. ורוח הקדש משיבתו: 'אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא' - זה זכריה בן יהוידע"⁶
(איכה רבה א נא).

מקורות אלו מראים כולם באיזו חומרה ראו מעשה זה של הריגת כהן ונביא בחצר בית ה', מעשה של טשטוש מוחלט בין מלכות, כהונה ונבואה עד כדי הריגת זכריה בן יהוידע הכהן. כל זאת תוך כפיות טובה גדולה ביותר כלפי פועלו של יהוידע אביו.

ראינו אם כך את ההשפעה ההרסנית הישירה והברורה של אחאב ובית אחאב דרך חיתון עם ממלכת יהודה, במשך פרק זמן מלכותו של יהורם, אחזיה, עתליה ויהואש מלכי יהודה.

לכאורה סיום ישיר של השפעת אחאב ובית אחאב מתרחש בימי יהוא בן נמשי שנמשח למלך על ממלכת ישראל. במשיחתו הוא מצטווה:

"וַיָּקָם וַיָּבֵא הַבַּיְתָה וַיִּצַק הַשֶּׁמֶן אֶל רֵאשׁוֹ וַיֹּאמֶר לֹא כֹה אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל מִשְׁחֵתִיךָ לְמַלְכְּךָ אֶל עִם ה' אֶל יִשְׂרָאֵל. וְהַכִּיתָה אֶת בֵּית אַחָאָב אֲדֹנֶיךָ וְנִקְמְתִי דָמֵי עֲבָדֶי הַנְּבִיאִים וְדָמֵי כָל עֲבָדֶי ה' מִיַּד אֲיִזְבֵּל. וְאַבְדְּ כָל בֵּית אַחָאָב וְהִכְרַתִּי לְאַחָאָב מִשְׁתִּין בְּקִיר וְעִצוֹר וְעִזוֹב בְּיִשְׂרָאֵל"⁷
(מלכים ב ט', ו-ח).

מדרש זה מבוסס על מדרש אחר, לפיו "חדר המיטות" שבו הוחבא יואש שש שנים אינו אלא עליית בית קודש הקודשים (ראה שיר השירים רבה א, ב; רש"י מ"ב י"א, ב; והמיוחס לרש"י דה"ב כ"ב, יא). שהייתו הממושכת במקום המקודש הביאה את השרים לייחס לו תכונות אלוהיות, ויואש מקבל זאת ברוב גאוותו ומניח להם לסגוד לו.

זכריה, בנו של יהוידע הכהן, ניצב בבית ה' ומוכיח את העם על ההידרדרות הרוחנית הפתאומית והקשה:

"וְרוּחַ אֱלֹהִים לְבָשָׂה אֶת זְכַרְיָה בֶן יְהוֹיָדָע הַכֹּהֵן וַיַּעֲמֵד מֵעַל לְעַם וַיֹּאמֶר לָהֶם כֹּה אָמַר הָאֱלֹהִים לְמָה אַתֶּם עֹבְרִים אֶת מִצְוֹת ה' וְלֹא תִצְלִיחוּ, כִּי עֲזַבְתֶּם אֶת ה' וַיַּעֲזֹב אֶתְכֶם"⁸
(דברי הימים ב כ"ד, כ).

ויואש גומל ליהוידע רעה תחת טובה ומצווה להרוג את בנו:

"וַיִּקְשְׁרוּ עָלָיו וַיִּרְגְּמוּהוּ אֲבָן בְּמִצְוֹת הַמֶּלֶךְ בַּחֲצַר בֵּית ה'. וְלֹא זָכַר יוֹאָשׁ הַמֶּלֶךְ הַחֹסֵד אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוֹיָדָע אָבִיו עִמּוֹ וַיִּהְרַג אֶת בְּנוֹ וְכַמּוֹתוֹ אָמַר יְרָא ה' וַיִּדְרֹשׁ"⁹
(שם, כא-כב).

על פי המדרש, מותו של זכריה בא לו על שום שביקש למנוע עבודה זרה במקדש:

"בא יואש להכניס צלם בהיכל, עמד זכריה על פתחו של היכל ואמר לו: אין אתה מכניסהו עד שאתה הורגני. עמד והרגו" (מדרש שיר השירים גב מהדורת גרינהוט)⁵.

בחז"ל ובראשונים אין התייחסות ישירה לקשר בין הריגת זכריה בן יהוידע הכהן ובין חורבן הבית. ואולם, אין ספק שזוהי דוגמה נוספת לטשטוש מזעזע בין סמכויות המלך ובין תפקידי הכהונה והנבואה. מתוך גאווה עצומה ועמדת אלוהות כביכול (וכמובן מתוך כפיות טובה שאין למעלה הימנה) מזלזל יואש במחאה ובתוכחה, ומצווה להרוג את זכריה הכהן הנביא בחצר בית ה', כאילו הכהונה והנבואה ברשותו הן, ועליו לקבוע מה יאמר הכהן או הנביא ומה לא יאמר.

ואכן, אף שאין כאמור התייחסות מפורשת לקשר בין הריגת זכריה ובין חורבן הבית, נרמז הדבר במדרש הקשה על תסיסת דמו של זכריה מאתיים וחמישים ושתיים שנה עד החורבן:

"את מוצא בשעה שעלה נבזראדן להחריב את ירושלים רמז הקב"ה לאותו הדם שיהיה תוסס ועולה רנ"ב שנה מן יואש עד צדקיה. מה עשו, גרפו עליו כל עפר ועשו כל ערמה ולא נח, והיה הדם תוסס ומרתית. אמר הקב"ה לדמא: הא ענתא דתיגבי דייתיקי דידך [=הגיעה השעה שתגבה שטר חובך, ל"ל]. כיון שעלה נבזראדן וחמא יתיה [=וראהו], אמר לון [=אמר להם]: מה טיבו של דם הזה שתוסס כך? אמרו לו: דם פרים ואילים וכבשים שהיו שוחטין ומקריבין. הביא פרים וכבשים ואילים ושחט עליו ולא שתק ולא נח ולא עמד. מיד הביאן תלאן בגרדון, אמר לון: אמרו לי מה טיבי של דם זה, ואם לאו אנא מסרק יתכון במסרקא

5 ושמא יש קשר בין מדרש זה ובין המדרש שהובא לעיל, והצלם שביקש יואש להעמיד בהיכל הוא צלמו שלו.

יהוא משמיד השמדה שיטתית את כל בית אחאב:

"וַיֵּךְ יְהוּא אֶת כָּל הַנְּשָׂאִים לְבֵית אַחָב בְּיַזְרְעֵאל וְכָל גְּדָלָיו וַיִּמְדְּעוּ וַיְכַהְנִי עַד בְּלַתִּי הַשָּׂאִיר לוֹ שְׂרִיד... וַיִּלְכּוּ עַד עִיר בֵּית הַבְּעַל. וַיֵּצְאוּ אֶת מִצְבּוֹת בֵּית הַבְּעַל וַיִּשְׂרְפוּהָ. וַיִּתְּצוּ אֶת מִצְבַּת הַבְּעַל וַיִּתְּצוּ אֶת בֵּית הַבְּעַל וַיִּשְׂמְהוּ לְמוֹצָאוֹת עַד הַיּוֹם. וַיִּשְׂמַד יְהוּא אֶת הַבְּעַל מִיִּשְׂרָאֵל. רַק חֲטָאֵי יַרְבֵּעַם בֶּן נֶבֶט אֲשֶׁר הִחְטִיא אֶת יִשְׂרָאֵל לֹא סָר יְהוּא מֵאַחֲרֵיהֶם עַגְלֵי הַזָּהָב אֲשֶׁר בֵּית אֵל וְאֲשֶׁר בְּדָן"⁶

אולם, לאחר ימי יהוא, אצל יהואחז בנו נאמר:

"אֲךָ לֹא סָרוּ מִחֲטָאוֹת בֵּית יַרְבֵּעַם אֲשֶׁר הִחְטִיא אֶת יִשְׂרָאֵל בְּהַלְךְ וְגַם הָאֲשֵׁרָה עֲמָדָה בְּשֶׁמְרוֹן" (שם ז"ג, ו).

בממלכת שומרון כבר אין כל זכר לעבודת הבעל, אך האשרה עדיין קיימת. ניתן לומר בבירור כי יהוא בן נמשי הכרית הכרתה מוחלטת את עבודת הבעל מממלכת ישראל.

ראינו בעיוננו זה כיצד חדרה העבודה הזרה לבעל ממלכת ישראל, מתוך חיתון מלכי ישראל עם בת מלך צור, ואיך הפרק זמן מסוים חדרה עבודה זו גם לממלכת יהודה מתוך חיתון מלכי יהודה עם מלכי ישראל, צור וצידון.

זוהי תופעה בעלת משמעות רוחנית מרחיקת לכת. במשך תקופה בת כמה עשרות שנים, ממלכת ישראל תחילה ואחר כך ממלכת יהודה, עובדים לאל אחר מאשר את הקב"ה. וכך מסכם הכתוב את פועלה של ממלכת ישראל עם חורבנה:

"וַיְהִי כִּי חֲטָאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל לַה' אֱלֹהֵיהֶם הַמַּעֲלָה אֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִתַּחַת יַד פְּרַעֲהַ מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַיִּירָאוּ אֱלֹהִים אֲחֵרִים. וַיִּלְכּוּ בַּחֲקוֹת הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הוֹרִישׁ ה' מִפְּנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל וּמִלְכֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר עָשׂוּ... וַיִּבְנוּ לָהֶם בָּמוֹת בְּכָל עָרֵיהֶם... וַיִּצְבּוּ לָהֶם מִצְבּוֹת וְאֲשֵׁרִים עַל כָּל גְּבֻעָה גְבָהָה וְתַחַת כָּל עֵץ רַעֲנָן. וַיִּקְטְרוּ שֵׁם בְּכָל בָּמוֹת פְּגוֹזִים אֲשֶׁר הִגְלָה ה' מִפְּנֵיהֶם וַיַּעֲשׂוּ דְבָרִים רָעִים לְהַכְעִיס אֶת ה'. וַיַּעֲבְדוּ הַגְּלָלִים אֲשֶׁר אָמַר ה' לָהֶם לֹא תַעֲשׂוּ אֶת הַדְּבָר הַזֶּה... וַיַּעֲזְבוּ אֶת כָּל מִצְוֹת ה' אֲלֵקֵיהֶם וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם מִסְכָּה שָׁנִים שָׁנֵי עָגְלִים וַיַּעֲשׂוּ אֲשִׁירָה וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ לְכָל צְבָא הַשָּׁמַיִם וַיַּעֲבְדוּ אֶת הַבְּעַל. וַיַּעֲבִירוּ אֶת בְּנֵיהֶם וְאֶת בְּנוֹתֵיהֶם בָּאֵשׁ וַיִּקְסְמוּ קְסָמִים וַיִּנְחָשׂוּ וַיִּתְמַכְרוּ לַעֲשׂוֹת הָרַע בְּעֵינֵי ה' לְהַכְעִיסוֹ"⁷

(שם ז"ז ז-ז).

הכתוב מונה את מגוון חטאי הממלכה שגרמו בסופו של דבר לחורבן ולגלות. זוהי תמצית חטאי ממלכת ישראל מירבעם ועד הושע בן אלה והיא מהווה סיכום נבואי לשיפוטה של ממלכת ישראל בכל ימי קיומה. הנקודות המוזכרות הינן:

- העגלים, הבמות בכל הערים, מצבות אשרים בכל מקום ומקום.

- עבודת גילולים, עבודת בעל, השתחוויה לכל צבא השמים.

- העברת הבנים באש⁷, ניחוש, קסימת קסמים.

מחד, מודגש פולחן בכל הערים, על כל גבעה גבוהה ותחת כל עץ רענן, מכאן שתופעות פולחניות אלו הן רחבות ועממיות ומקיפות את העם בכל רחבי הממלכה. מאידך גיסא, מוזכרים כל סוגי הפולחן מבמות, ככל הנראה לעבודת ה', ועד עבודת בעל והשתחוויה לכל צבא השמים.

הכתוב מדגיש ביטוי מדהים "וייראו אלהים אחרים". כלומר, קיימת יראה לא של הקב"ה אלא של אלהים אחרים. ההליכה בחוקות הגויים, ההתדמות לגויים שמסביבם, עזיבת המצוות והכעסת ה' הם המאפיינים של כל סוגי הפולחן הללו.

הצבענו כבר לעיל לגבי אחאב כי לחיתון עם בת מלך צור יש גם שיקולים מצוינים ופוליטיים, אך ההשלכות הרוחניות היו מרחיקות לכת. תופעה זו חוזרת על עצמה לאורך כל הדרך.

בחרנו לפתוח בעבודה הזרה בימי אחאב בגלל חומרתה מחד ומרכזיותה מאידך גיסא, הן ממלכת ישראל בימי שושלת בית אחאב, עד הכרתה על ידי יהוא בן נמשי והן בחדירתה לממלכת יהודה אצל המלכים המולכים אחרי יהושפט, יהורם ואחזיהו. כל זאת בנוסף לחטאי ירבעם בן נבט שפירטנו בשיעורים הקודמים.

חשוב להדגיש כי סביר להניח כי במציאות זאת, ייתכנו גם תערובות שונות: גם במות לעבודת ה' וגם השתחוויה לצבא השמים; גם אשרות, העברת בנים באש ועבודת בעל, וגם תפילה לקב"ה. כך לדוגמה, בנוגע ליהואחז נאמר:

"וַיַּחַל יְהוֹאָחָז אֶת פְּנֵי ה' וַיִּשְׁמַע אֵלָיו ה' כִּי רָאָה אֶת לַחֲץ יִשְׂרָאֵל כִּי לַחֲץ אֹתָם מֶלֶךְ אֲרָם. וַיִּתֵּן ה' לְיִשְׂרָאֵל מוֹשִׁיעַ וַיֵּצְאוּ מִתַּחַת יַד אֲרָם וַיֵּשְׁבוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּאֵהֲלֵיהֶם כְּתִמּוֹל שְׁלֹשִׁים. אֲךָ לֹא סָרוּ מִחֲטָאוֹת בֵּית יַרְבֵּעַם אֲשֶׁר הִחְטִיא אֶת יִשְׂרָאֵל בְּהַלְךְ וְגַם הָאֲשֵׁרָה עֲמָדָה בְּשֶׁמְרוֹן" (שם ז"ג, ד-ו).

אפשר בו זמנית להתפלל לה', ומאידך, להמשיך להחזיק באשרה בשומרון ובעגלים בן ובבית אל ובבמות בכל רחבי הממלכה. ברור שבמציאות זאת, כל אחד מן המרכיבים הופך להיות משהו מאד חלקי וריבוי הפולחנות וצורות העבודה הופך את הענין למשהו יותר יחסי.

בזאת עברנו בתמצית על תופעות עקרוניות משמעותיות מבחינה רוחנית בממלכת ישראל. מכאן נעבור להתבונן במספר תופעות הראויות לציון בנושא שלנו בממלכת יהודה.

7 מעניין כי חלק מן החטאים אינם מוזכרים באופן מפורט אצל מלכים ספציפיים. לדוגמה העברת בנים ובנות באש. נתייחס אל הופעתה בהמשך בממלכת יהודה. עבודת מולך מתקיימת בימי אחז, מנשה ויהויקים והיא מהווה סיבה משמעותית לחורבן ירושלים והמקדש (ימייהו). (ט).

6 אין אנו עוסקים כאן בהערכה הנבואית של מעשי יהוא, נציין רק שעם כל קיום הציוויים הקשורים בהשמדת בית אחאב, יהוא סטה מן הציווי הנבואי באכזריותו, בזלזולו בכבוד האדם, והוא לא סר מחטאות ירבעם. במובן זה הוא לא השלים את המהפכה הדתית לשמה הוא נמשח למלך, לא שמר ללכת בתורה ה' אלקי ישראל בכל לבבו (מלכים ב', י', לא).

המציאות הרוחנית ועבודת ה' בממלכת יהודה⁸

א. מימי רחבעם ועד ימי יהושפט

בפרק הזמן הראשון של ממלכת יהודה המפולגת, ככל הנראה עדיין קיימת השפעה מסוימת של הבמות שנבנו בימי שלמה לעבודה זרה.

הכתוב, מתאר כמה תופעות כלליות ביהודה:

- במות, מצבות, אשרים וקדש:

"וַיַּעַשׂ יְהוָה הָרַע בְּעֵינֵי ה' וַיִּקְנָאוּ אֹתוֹ מִכָּל אֲשֶׁר עָשׂוּ אֲבֹתָם בְּחַטָּאתָם אֲשֶׁר חָטְאוּ. וַיִּבְנוּ גַם הֵמָּה לָהֶם בָּמֹת וּמִצְבֹּת וְאֲשֵׁרִים עַל כָּל גִּבְעָה גְבָהָה וְתַחַת כָּל עֵץ רַעֲנָן. וְגַם קָדְשׁ הָיָה בְּאֶרֶץ עֲשׂוֹ כְּכָל הַתּוֹעֵבֹת הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הוֹרִישׁ ה' מִפְּנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל" (מלכים א' י"ד, כב-כד).

- השמיעה בקול שמעיהו איש האלקים:

הכתוב בדברי הימים מפרט הרבה יותר ביחס למאורעות השונים המתרחשים בימי רחבעם. תחילה, רחבעם רוצה להשיב את ממלכת ישראל במלחמה, ובתגובה לכך נאמר לשמעיהו:

"וַיְהִי דְבַר ה' אֶל שְׁמַעְיָהוּ אִישׁ הָאֱלֹקִים לֵאמֹר: אָמַר אֶל רְחֹבְעָם בֶּן שְׁלֹמֹה מֶלֶךְ יְהוּדָה וְאֶל כָּל יִשְׂרָאֵל בְּיְהוּדָה וּבְנִינָמוּ לֵאמֹר: כֹּה אָמַר ה' לֹא תַעֲלוּ וְלֹא תִלָּחֲמוּ עִם אֲחֵיכֶם שׁוֹבוּ וּשְׁבוּ אִישׁ לְבֵיתוֹ כִּי מֵאֵתִי נְהִיָה הַדְּבָר הַזֶּה וַיִּשְׁמְעוּ אֶת דְּבָרֵי ה' וַיָּשׁוּבוּ מִלְּכַת אֶל יְרֻבְעָם" (דברי הימים ב' א', ב-ד).

הכתוב מתאר בהרחבה את ביצוריו מפני מסע שישק, ואת ריבוי הנשים והפילגשים:

"וַיְהִי כִּהְיוּ מַלְכוּת רְחֹבְעָם וַיִּכְחָזְקוּ עֲזָב אֶת תּוֹרַת ה' וְכָל יִשְׂרָאֵל עִמוֹ. וַיְהִי בַשָּׁנָה הַחֲמִישִׁית לְמֶלֶךְ רְחֹבְעָם עָלָה שִׁישַׁק מֶלֶךְ מִצְרַיִם עַל יְרוּשָׁלַם כִּי מָעְלוּ בָהּ" (שם ב', א-ב).

בעקבות עליית שישק על ירושלים, שמעיה הנביא בא אל רחבעם ואל שרי יהודה:

וַשְׁמַעְיָה הַנְּבִיא בָּא אֶל רְחֹבְעָם וְשָׂרֵי יְהוּדָה אֲשֶׁר נֶאֱסָפוּ אֶל יְרוּשָׁלַם מִפְּנֵי שִׁישַׁק וַיֹּאמְרוּ לָהֶם כֹּה אָמַר ה' אֲתֶם עֲזַבְתֶּם אֹתִי וְאֶף אֲנִי עֲזַבְתִּי אֶתְכֶם בְּיַד שִׁישַׁק. וַיִּכְנְעוּ שָׂרֵי יִשְׂרָאֵל וְהַמֶּלֶךְ וַיֹּאמְרוּ צַדִּיק ה'. וּבְרָאוֹת ה' כִּי נִכְנְעוּ, הָיָה דְבַר ה' אֶל שְׁמַעְיָה לֵאמֹר נִכְנְעוּ לֹא אֲשַׁחֲיֶתֶם וְנִתְתִּי לָהֶם כַּמַּעַט לְפָלִיטָה וְלֹא תִתֵּן חֲמַתִּי בִירוּשָׁלַם בְּיַד שִׁישַׁק. כִּי יְהִי לוֹ לְעִבְדִים וַיִּדְעוּ עֲבוֹדָתִי וְעֲבוֹדַת מַמְלְכוֹת הָאֲרָצוֹת" (שם ה-ה).

אולם, בפסוקי הסיכום למלכות רחבעם נאמר:

"וַיַּעַשׂ הָרַע כִּי לֹא הִכִּין לְבוֹ לְדָרוֹשׁ אֶת ה'" (שם יד).

ייתכן כי הכתוב מזכיר שרחבעם מלך בירושלים "העיר אשר בחר ה' לשום שמו שם מכל שבטי ישראל", על מנת להדגיש כי המלך הראשון אחרי שלמה המולך ביהודה ובירתו ירושלים, העיר אותה בחר ה' לשום שמו שם, מועל בה'.

באמת, המלך שומע בקול הנביא ולא יוצא להילחם בישראל והם נכנעים, ועל כן אין שישק משחית את ירושלים.

אך, המציאות הרוחנית המתוארת כאן אינה פשוטה כלל ועיקר ביחס למלך הראשון ממלכי יהודה, המולך בירושלים במקביל למלכות ירבעם בממלכת ישראל. גם לאחר מות המלך רחבעם, מולך אבים עליו נאמר:

"וַיִּלְךָ בְּכָל חַטָּאוֹת אָבִיו אֲשֶׁר עָשָׂה לְפָנָיו וְלֹא הָיָה לָבֹבוּ שְׁלֹם עִם ה' אֶלְקָיו כְּלָבֵב דָּוִד אָבִיו" (מלכים א ט"ו, ג).

לאחריו מולך אסא:

"וּבַשָּׁנָה עָשָׂרִים לִירְבֵעָם מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל מֶלֶךְ אֲסָא מֶלֶךְ יְהוּדָה... וַיַּעַשׂ אֲסָא הַיֵּשֶׁר בְּעֵינֵי ה' כְּדָוִד אָבִיו. וַיַּעֲבֹר הַקְּדָשִׁים מִן הָאֶרֶץ וַיִּסֶר אֶת כָּל הַגְּלָלִים אֲשֶׁר עָשׂוּ אֲבֹתָיו. וְגַם אֶת מַעֲכָה אִמּוֹ וַיִּסְרָהּ מִגְּבִירָהּ אֲשֶׁר עָשָׂתָה מִפְּלֻצַת לְאִשְׁרָה וַיִּכְרַת אֲסָא אֶת מִפְּלֻצַתָּהּ וַיִּשְׂרֹף בְּנַחַל קְדְרוֹן. וְהַבָּמוֹת לֹא סָרוּ רַק לָבֵב אֲסָא הָיָה שְׁלֹם עִם ה' כָּל יָמָיו" (שם ט-יד).

חלקה הראשון של מלכות אסא בודאי מצביע על ביסוס רוחני ומלכותי, הכולל ביעור עבודה זרה שלפניו, קריאה אל ה', שמיעה בקול הנביא וכריתת ברית מחודשת עם הקב"ה. אולם, כל זאת עד שנת שלשים וחמש למלכותו.

בשנת שלשים ושש למלכותו, עם עליית בעשא מלך ישראל על יהודה, אסא מוציא כסף וזהב מאוצרות בית ה' ובית המלך ושולח אותם אל בן הדד מלך ארם, והוא מבקש ממנו תמורת הכסף שהוא שלח להפר בריתו עם בעשא מלך ישראל.

יש במעשה זה שתי תופעות רוחניות קשות מאד מבחינת המלכות: ראשית - לקיחה בייזמתו של המלך את אוצרות בית ה', ובנוסף, מסירתן למלך זר על מנת שיקל מעליו את עולו של מלך ישראל במקרה זה.⁹

מעשה זה מעיד במובן מסוים על טשטוש בין תחום שלטון המלך עליו הוא מופקד - ניהול המדינה, לבין תחום המקדש עליהם מופקדים הכהנים. לקיחת אוצרות בית ה' היא בעצם חדירה של המלך אל תחום לא לו, והשתלטותו עליו כאילו הוא שייך לו ממש. זוהי פגיעה במקדש ובעצמאותו וניצול אוצרות בית ה' באופן לא ראוי, כתשלום למלך זר עבור שירותיו במקרה זה.

העובדה שמעשה מעין זה חוזר על עצמו אצל מלכים שונים בנסיבות שונות לאורך תולדות ממלכת יהודה, מעידה על הלך רוח אפשרי אצל המלכים השונים¹⁰. תופעה נוספת שגם אותה

9 בנוסף יש כאן קריאה למלך זר שיעזור למלך יהודה להילחם נגד מלך ישראל, על כל המשמעויות הכרוכות בכך מבחינת האחוזות בין שתי הממלכות.

10 כך לוקח יהואש מלך יהודה את הקדשים אשר הקדישו יהושפט, יהורם ואחזיהו ואת כל הזהב הנמצא באוצרות בית ה' ושולח אותם לחזאל מלך

8 כאמור, אין באפשרותנו במסגרת השיעורים השנה לפרט את פרטי המציאות הרוחנית אצל כל מלך ומלך. אנחנו ננסה להתייחס לתופעות משמעותיות הראויות להתייחסות בממלכה מימי רחבעם ועד ימי צדקיהו. סקירה זו תהיה תמציתית ביותר מטבע הדברים.

אנו רואים אצל מלכים נוספים הינה הישענות על מלך זר, על מנת להיחלץ מן האויב הצר על ירושלים¹¹.

שתי התופעות הללו מצביעות על סוגיית גבולות: גבולות השלטון והעוצמה של מלכות בשר ודם ביחס למלכות ה'. שאלת הגבולות עולה הן ביחס בין המלך לבית ה' - האם יש ביכלתו לעשות בו כבתוך שלו (לקיחת אוצרות בית ה', לקצץ בכלי הבית וליתנם למלך זר), והן עד כמה ראוי למלך יהודה/ישראל להישען על מלך זר במלחמותיו נגד מלכים עוינים, ולא להישען על הקב"ה.

התייחסנו כבר בקצרה לצדקותו של יהושפט.

ב. מימי יהורם בן יהושפט ועד ימי אמציה

התייחסנו כבר להשפעת בית אחאב על המלכים המולכים אחרי יהושפט - יהורם, אחזיהו, עתליה ויואש ועל כן לא נחזור על כך כאן.

לגבי ימי אמציה:

לאחר תחילת דרכו בה עשה את הישר בעיני ה', הוא פונה להילחם באדום. אולם, עם הזמן חלים בו שינויים הדרגתיים שהובילו להתרחקותו מדרך ה':

”וַיְהִי אַחֲרֵי בּוֹא אֲמֻצְיָהוּ מֵהַכּוֹת אֶת אֲדוֹמִים וַיָּבֵא אֶת אֱלֹהֵי בְנֵי שְׁעִיר וַיַּעֲמִידֵם לֹא לְאֱלֹהִים וְלַפְּנֵיהֶם יִשְׁתַּחֲוֶה וְלֵהֶם יִקְטֹר. וַיַּחַר אֵף ה' בְּאֲמֻצְיָהוּ וַיִּשְׁלַח אֵלָיו נְבִיא וַיֹּאמֶר לוֹ לְמָה דַרְשָׁתָּ אֶת אֱלֹהֵי הָעַם אֲשֶׁר לֹא הִצִּילוּ אֶת עַמִּים מִיַּד” (דברי הימים ב כ"ה, יד-טו).

תופעה זאת של הבאת אלהי האויב ונתינת כבוד לאלהי האויב שהפסידו במלחמה על מנת לפייס אותם, מקובלת היתה אצל עמים שכנים. מצד שני, אולי יותר פשוט לראות בכך ביטוי לנצחוננו על אלילי אדום בדומה לפלשתים שהביאו את ארון ה' לבית דגון (שמואל א, ד-ה). אמנם הכתוב מעיד שהוא השתחוה להם, העמידו לו לאלהים וזאת בעקבות נצחוננו.

איך שלא נבין את המעשה, יש כאן מתן לגיטימציה לאלילות זו, אף על פי שהיא נוצחה.

סירובו של המלך אחר כך לשמוע בקול הנביא מחדד את עמדתו של המלך כלפי דבר ה'. זוהי דוגמה ראשונה של מלך המביא את אלהי העם שהוא ניצח, משתחוה לו ומקטר לו.

בעז"ה בשיעור הבא, השיעור האחרון לשנת התשס"ט, אנו נשלים בל"נ את ההתבוננות התמציתית במלכות יהודה מבחינת עבודת ה' מימי עוזיהו ועד ימי צדקיהו.

ארם (מלכים ב, י"ב, יט); כך המלך אחז השולח שוחד למלך אשור (מלכים ב, ט"ז, ח); כך חזקיהו הנותן למלך אשור לא רק את אוצרות בית ה' ובית המלך אלא אף מקצץ את היכל ה' ואת האמנות (מלכים ב, י"ח, טז) וכך המלך יהויכין המקצץ אף הוא כלי הזהב (מלכים ב, כ"ד, ג).

11 כך למשל אחז ביחס לאשור (מלכים ב ט"ז, ז) וכך יחזקיהו הכורת ברית עם מצרים נגד אשור (ישעיהו ל', א-ה, ל"א, א-ג)